

Pavel Mücke

Dole i niedole czeskiej oral history (1990–2012)

Wrocławski Rocznik Historii Mówionej 3, 131-160

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Pavel Mücke

[Praga, Republika Czeska]

**Dole i niedole czeskiej
oral history (1990–2012)**

Wrocławski Rocznik
Historii Mówionej
Rocznik III, 2013
ISSN 2084–0578

Celem artykułu jest krótki przegląd najważniejszych projektów, które były (i są) realizowane za pomocą metody *oral history* w Instytucie Historii Współczesnej Akademii Nauk Republiki Czeskiej (ÚSD AV ČR) w latach 1996–2012. Poświęcimy uwagę zarówno ich tematycznemu i historycznemu ukierunkowaniu w ogólnym kontekście historiografii czeskiej, aspektem metodologicznym, a także reakcjom, jakie inicjatywy te wywołały w środowisku ekspertów i w społeczeństwie.

Obecnie *oral history* jest w środowisku czeskim pojęciem znanym, czerpiącym z wszechobecnej „ekspansji pamięci” i wzrastającego zainteresowania utrwalaniem świadectw ludzkich, jednak przed dwudziestu laty termin ten nie był jeszcze u nas w ogóle znany¹. Dziś Republika Czeska dysponuje

¹ W czeskim środowisku historycznym dotychczas najstarszy zapis o wykorzystaniu tego terminu datuje się na czas wydania pierwszego numeru czasopisma „Soudobé dějiny” z 1994 r., gdzie ówczesny dyrektor Instytutu Historii Współczesnej AV ČR i wydawca w jednej osobie, Vilém Prečan, mówił w swojej odezwie z przełomu lat 1993/1994 o wydawaniu prac *oral history*. Zob.: V. Prečan, *Jaký časopis, nač a pro koho*, „Soudobé dějiny” 1993/1994, nr 1, s. 7. Po przejrzaniu czasopisma z następných lat zauważyć można, że jeżeli chodzi o *oral history* pomysł się niestety nie przyjął.

nie tylko szerokim spektrum zakończonych i trwających projektów *oral history*, ale także coraz lepszym zapleczem instytucjonalnym, metodologicznym i technicznym, oraz, co nie mniej ważne, znaczącą reprezentacją w międzynarodowym środowisku *oral history*, co na wirtualnej mapie *oral history* klasyfikuje ją w czołówce światowej. Na przykładzie czeskiej *oral history*, którą pragniemy przedstawić w podstawowym (chronologicznym, tematycznym i instytucjonalnym) zarysie, można obserwować zarówno wiele cech wspólnych nie tylko z sąsiednimi, lecz także z odległymi krajami, jak i wiele cech charakterystycznych jedynie dla niej².

W poszukiwaniu metod i sensu: od aksamitnej rewolucji do końca lat dziewięćdziesiątych

Chociaż ślady „prehistorycznej” fazy rozwoju *oral history* na gruncie czeskim moglibyśmy znaleźć już przed 1989 r. – szczególnie w formie bardzo popularnej tzw. pracy ze świadkami – jej prawdziwa historia zaczyna się dopiero wraz z upadkiem żelaznej kurtyny i reżimu komunistycznego, a co za tym idzie przywróceniem wolności słowa i swobody badań naukowych w 1989 r.³ Podobnie jak w przypadku innych krajów, które przeżyły panowanie reżimów totalitarnych i autorytarnych, także czeski rozwój *oral history* jest związany z fazą transformacji demokratycznej, wzrostem zainteresowania szczegółowym opisem tematów z niedawnej przeszłości (często stanowiących tabu), a także przebijającymi się badaniami historii

² Uznając za konieczne pogłębienie wiedzy o tym temacie, autor przeprowadził dotychczas – za pomocą metody *oral history* – rozmowy (narracje biograficzne i częściowo strukturyzowane wywiady) z dwudziestoma uczestnikami i protagonistami wywodzącymi się ze środowiska czeskiej *oral history*, a także czeskich badaczy historii współczesnej. Rozmowy te, w formie nagrań, złożone zostały w zbiorze wywiadów Centrum *Oral History* ÚSD AV ČR w Pradze i przeznaczone do dalszych badań.

³ O zachowywaniu i pracy ze świadectwami pamięci w czeskiej historiografii współczesnej przed 1989 r. przekrojowo zob. np.: J. Schwippel, J. Boháček, *Pamětníci a spoluvůrci dějin ČSAV. Sbíрка rozhovor v Archivu Akademie věd ČR*, [w:] *Práce z dějin Akademie věd*, T. 3 (2011), nr 1, s. 53–86; M. Kotalík, J. Kahuda, *Rozhovor s PhDr. Jindřihem Schwippelem*, *ibidem*, s. 130–143; M. Vaněk, *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*, Praha 2004, s. 37–47. O pokoleniu historiografów lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych przekrojowo zob.: V. Sommer, *Angažované dějepisectví. Straničká historiografie mezi stalinizmem a reformním komunizmem (1950–1970)*, Praha 2012.

współczesnej, które w poprzednich dziesięcioleciach nie mogły być i nie były w kraju prowadzone⁴. Do tego „obiektywnego” faktu doszła także „subiektywna” okoliczność: oto krajowi historycy i historyczki, przez długie dziesięciolecia izolowani od rozwoju nauki na świecie w ramach swojej specjalności, mieli jedynie ograniczone możliwości zaznajamiania się z literaturą zagraniczną, udziału w konferencjach i sympozjach naukowych, i to nie tylko na temat historii współczesnej, lecz także *oral history* jako takiej.

Niełatwy dostęp do zagranicznej literatury specjalistycznej skutkował zresztą tym, że również po upadku reżimu dopiero z grubsza w połowie lat dziewięćdziesiątych część środowiska historyków zapoznała się z publikacjami fachowymi poświęconymi teorii i zastosowaniu praktycznemu *oral history* i przełamała swoje („tradycyjne”) wątpliwości i sceptycyzm wobec nowej metody. Zaakceptowała jej poprawność i wkład w rozwój wiedzy historycznej i powzięła pierwsze próby przetestowania jej na własnym gruncie⁵.

Jednocześnie większość historyków i historyczek zajmujących się historią współczesną była świadoma, że w skończonej właśnie epoce, szczególnie w ostatnich dziesięcioleciach, istnieje szereg białych plam, których nie da się całościowo opisać, wykorzystując jedynie oficjalne źródła archiwalne. Są one bowiem (z nielicznymi wyjątkami) jednostronne i podporządkowane ideologii i praktyce organów i instytucji państwowych,

4 Dyskusja o ogólnych problemach czeskiej historiografii współczesnej i jej badań zob.: M. Nodl, *Možné prítupy ke studiu dějin české historické vědy v letech 1945–2000*, „Soudobé dějiny” 8 (2001), nr 1, s. 9–22. O historiografii zagranicznej zob.: P. Kolář, *Nenápadné okovy Kleió. Východoevropské dějepisectví po pádu železné opony mezi vědeckým étosem a legitimizací panství*, „Soudobé dějiny” 11 (2004), nr 1–2, s. 224–230. O zmianie paradygmatu w historiografii z marksistowsko-leninowskiego na demokratyczny zob. np.: B. Jiroušek, *Česká marxistická a marxisticko-leninská historiografie. Diskurz a možnosti výzkumu jeho proměn*, [w:] Idem et al., *Proměny diskurzu české marxistické historiografie. Kapitoly z historiografie 20. století*, České Budějovice 2008, s. 9–26.

5 O niemieckiej inspiracji przy powstaniu projektu wspomina po latach Dana Musilová w korespondencji z autorem niniejszego artykułu. Zob.: ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*. Korespondencja Pavla Mücke z Danou Musilovou, 25 VII–3 VIII 2011 r. Warto dodać, że tym dziś niemożliwym do zidentyfikowania źródłem inspiracji mógł być jeden z wielu artykułów Lutza Niethammera, który w tamtym czasie dokończył swój wielki projekt na temat historii niemieckiej klasy robotniczej w III Rzeszy, zob.: *Lebensgeschichte und Sozialkultur im Ruhrgebiet 1930–1960*, red. L. Niethammer, A. von Plato, T. 1–3, Bonn 2001.

z których inicjatywy powstawały. Są one również niekompletne – choćby dlatego, że część z nich została zniszczona czy „utracona” podczas zmian listopadowych, ale też dlatego, że np. wiele z wewnątrzpartyjnych zarządzeń przekazywanych było ustnie (telefonicznie). Dostyc długo trwało również, zanim archiwalia te zostały udostępnione szerokim grupom badaczy. Ale nawet źródła wytworzone po drugiej, demokratycznej, stronie nie były i nie są kompletne, choćby dlatego, że w burzliwych dniach listopada 1989 r. uwaga głównych bohaterów tworzących się „z minuty na minutę” („wielkich”) wydarzeń, koncentrowała się – z oczywistych względów – raczej na działaniach, niż na ich pisemnym utrwaleniu, a następnie archiwizacji powstałej w ten sposób dokumentacji. Jednocześnie przeżycia tamtych dni i ich atmosfera układały się w pamięci ich uczestników, ale z ryzykiem, że w przyszłości zostaną zmodyfikowane zgodnie z potrzebami i zadaniami, które przyniosła z sobą „nowa epoka”.

Między innymi celem systematycznego sporządzania dokumentacji dotyczącej bieżących wydarzeń, ale przede wszystkim systematycznego badania „białych plam” czechosłowackiej historii współczesnej (mniej więcej w przedziale 1945–1989), na początku 1990 r. z inicjatywy Komisji Historycznej Forum Obywatelskiego (Občanské forum – OF), w ramach ówczesnej Czechosłowackiej Akademii Nauk (później Akademii Nauk Republiki Czeskiej), na wzór kilku innych instytucji w Europie, został powołany Instytut Historii Współczesnej⁶. Świadectwa retrospektywne i analizy opublikowanych badań świadczą o tym, że dla niektórych przedstawicieli pokolenia historyków czechosłowackich, „odstawionych w cień” po roku 1968, powrót do zawodu historyka (a czasem także do ojczyzny) był związany właśnie z budowaniem takich nowych instytucji⁷.

Prapoczątki *oral history* sięgają tamtych czasów i zaczynają się na gruncie porewolucyjnego Instytutu Historycznego ČS AV, kierowanego przez

⁶ Jego wzorem stały się specjalistyczne pracownie w krajach zachodnich, jak monachijski Institut für Zeitgeschichte, paryski Institut d’histoire du temps présent czy amsterdamski Institut voor sociale Geschiedenis. Zob.: tekst Oldřicha Tůmy na temat historii ÚSD, <http://www.usd.cas.cz/cs/historie-ustavu-pro-soudobe-dejiny/historie-ustavu> (dostęp: 23 III 2011 r.); ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*. Wywiad z Janem Křenem przeprowadził Pavel Mücke, 26 IV 2011 r.; ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*; Wywiad z Milanem Otáhalem przeprowadził Pavel Mücke, 5 V 2011 r.

⁷ Zob. np. ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*. Wywiad z Karlem Kaplanem przeprowadził Pavel Mücke, 15 VI 2011 r.

Františka Šmahela. Pierwszym przedsięwzięciem, uzupełniającym jeden z rozdziałów historii najnowszej, stały się rozmowy z założycielami Forum Obywatelskiego, których transkrypcje wraz z innymi dokumentami pisanymi zostały upublicznione w 1990 r. w formie publikacji redagowanej przez Milana Otáhala i Zdeňka Sládka⁸.

Nagrywaniem rozmów zajmowali się także ludzie spoza kręgu „ojców-założycieli” ÚSD i badań nad współczesną historią czeską, jak na przykład Dana Musilová, Nina Pavelčíková, Ilona Christl, Květa Jechová, Miroslav Vaněk czy Jiří Suk, którzy poświęcili się badaniom biograficznym, na przykład problematyce związanej z losami „pokolenia protektoratu”, naznaczonego przez drugą wojnę światową⁹, historii „Karty 77”¹⁰ czy wydarzeń listopada 1989 r. na poziomie regionalnym¹¹ i ogólnokrajowym¹². Nacisk

⁸ Chodziło o ideowego następcę posierpniowej „Czarnej księgi” dokumentów z 1968 r. z pracowni historyków czechosłowackich, do których obok np. Viléma Přecana zaliczał się także Milan Otáhal. W tym zespole nie pracowano jeszcze z relacjami. Więcej o powstaniu tej publikacji pisze w swym studium David Weber, *K historii publikace, Sedm pražských dnů 21.–27. srpen 1968. Dokumentace*, [w:] *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*, red. O. Tůma, T. Vilímek, Praha 2008, s. 205–239; *Deset pražských dnů 17.–27. listopad 1989. Dokumentace*, red. M. Otáhal, Z. Sládek, Praha 1990, s. 555; ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*, Wywiad z Milanem Otáhalem przeprowadził Pavel Mücke, 5 V 2011 r.

⁹ Chodziło o dwuletni projekt historyczno-biograficzny *Osudy rodin v poválečném Československu* (prowadzony przez historyka Danę Musilová, przy wsparciu Niny Pavelčíkovéj), który pod patronatem projektu grantowego Karla Kaplana, *Československo 1945–1967*, postawił sobie za cel badanie: „... jak przewroty polityczno-społeczne po drugiej wojnie światowej wpłynęły na prywatne losy wybranych rodzin i ich członków, a szczególnie na rozwój bądź koniec ich karier”. Zob.: D. Musilová, *Životní příběh ročníku 1924. Lidský osud v dějinách 20. století. Historicko-biografický výzkum*, cz. 1, Praha 1995, s. 7.

¹⁰ Na temat genezy i aspektów metodologicznych projektu *Osobnosti a společnosti Charty*, zob.: K. Jechová, *Lidé Charty 77. Zpráva o biografickém výzkumu*, Praha 2003, s. 7–18. Chociaż ten interdyscyplinarny projekt z pogranicza socjologii, historii i psychologii był realizowany w latach 1992–1996 poza ÚSD, to z powodu zbieżności metodologicznej i tematycznej z pieniędzy przydzielonych Instytutowi (a konkretnie z grantu GA ČR, *Politické elity a disent v období normalizace*) dofinansowano jedno z najważniejszych publikacji interpretacyjnych, książkę *Lidé Charty 77*, a transkrypcje nagranych rozmów są dziś złożone w zbiorach rozmów COH.

¹¹ Zob.: M. Vaněk, *Listopadové události roku 1989 v Plzni*, [w:] *Dvě desetiletí před listopadem 89: Sborník*, red. E. Mandler, Praha 1993, s. 93–109.

¹² Jiří Suk z Václavem Kofroniem, Martinem Nodlem i Pavlem Zemanem w latach 1994–1995, dzięki środkom Fundacji Heinricha Boella, zrealizowali projekt pod nazwą

na śledzenie „małych” narracji w ramach „wielkiej” historii, który możemy obserwować w przypadku tych projektów, okazał się cechą wspólną także dla szeregu późniejszych inicjatyw badawczych.

Zaznaczyć trzeba, że w Czechosłowacji, ze względu na słabą znajomość aspektów metodologicznych, metodycznych i technicznych, ale też badań międzynarodowych, nie były to klasyczne projekty *oral history*, a miejscowi badacze dopiero zaznajamiali się w trybie przyspieszonym z tą metodą. Jednocześnie badaniom prowadzonym przez środowisko historyczne bliższa była często poprzednia faza rozwojowa *oral history*, a zatem „praca ze świadkami” w stylu lat 50. i 60. minionego wieku, z charakterystycznymi dla niej „obiektywistycznymi” cechami. Przy czym w tekstach historycznych relacje były wykorzystywane raczej jako źródło dopełniające czy drugorzędne¹³. Jak można wnioskować z analizy kilku rozmów, relacje świadków wykorzystywano do uzyskania wyjaśnienia czy dopełnienia faktów, informacji i wydarzeń, które badacze znali już z innych źródeł¹⁴. Historycy, z którymi przeprowadzono wywiady, po latach wspominali, że świadectwa osobiste, rejestrowane raczej intuicyjnie, a niekiedy zachowane jedynie w ich pamięci, miały dla nich znaczenie cennego, chociaż „subiektywnego” źródła, które następnie wykorzystywali w swojej pracy¹⁵. Na podstawie relacji innych świadków stwierdzić można, jak się wydaje, że wspomniane wyżej badania nie były początkowo w żaden sposób skoordynowane, ani w ramach instytutu, ani tym bardziej na obszarze całej republiki. Przeciwnie: badania prowadzone były raczej paralelnie, niezależnie od siebie i często o ich wynikach badacze dowiadawali się dopiero po pewnym czasie¹⁶.

Rozhovory s aktéry politické změny v Československu 1989–1992. Wyniki badań zob.: J. Suk, *K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta v prosinci 1989: Dokumenty a svědectví*, „Soudobé dějiny”, 6 (1999), nr 2/3, s. 346–369.

- ¹³ Szczegółową analizę historiograficzną samego podejścia do pracy ze świadkami historii zob. [w]: M. Vaněk, *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin...*, s. 39–47.
- ¹⁴ Zob.: ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*, Wywiad z Milanem Otáhaelem przeprowadził Pavel Mücke, 5 V 2011 r.; Pisemne sprawozdanie z rozmowy z Miroslavem Vaňkem sporządzone przez Pavla Mücke, 25 II 2011 r.
- ¹⁵ Zob.: ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*, Wywiad z Janem Křenem przeprowadził Pavel Mücke, 26 IV 2011 r.; ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*, Wywiad z Janem Gebhartem przeprowadził Pavel Mücke, 7 VI 2011 r. Bardziej kompleksowa refleksja nad spojrzeniem historyków na pracę ze świadkami historii będzie przedmiotem jednego z przyszłych studiów.
- ¹⁶ Zob.: ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*, Pisemne sprawozdanie z rozmowy z Miroslavem Vaňkem sporządzone przez Pavla Mücke, 25 II 2011 r.

O pionierskim okresie pracy historyków z wywiadami wiele mówi m.in. fakt, że niektórzy badacze byli zmuszeni przechowywać relacje w swoich prywatnych archiwach, ponieważ, jak sami mówią, w owym czasie nie było kompetentnej instytucji, która gromadziłaby je celem wykorzystania do dalszych badań¹⁷.

Z punktu widzenia *oral history* pozytywną cechą tych przedsięwzięć było zarejestrowanie ważnych świadectw osobistych, a także wzbudzenie zainteresowania opinii publicznej i środowiska akademickiego wywiadami z bohaterami wydarzeń historycznych, do czego udało się stopniowo nawiązać w latach następnych. Jak wynika z analizy wywiadów, praca z „żywym” materiałem na tyle zafascynowała niektórych historyków, że zmieniali swoje pierwotne plany zawodowe i trwale poświęcali się dziedzinie historii współczesnej¹⁸.

Należy wspomnieć, że w latach 90. dużo bardziej otwarte na metodę *oral history* były u nas dziedziny pokrewne historii, podejmowano też badania interdyscyplinarne. Przede wszystkim był to stały projekt Muzeum Żydowskiego w Pradze, Miejsca Pamięci Terezín, oraz projekty badaczy kultury romskiej (później także Muzeum Kultury Romskiej), długofalowo badające losy ofiar prześladowań Żydów i Romów na ziemiach czeskich w latach drugiej wojny światowej¹⁹. Badacze, np. Anna Hyndráková, Milena Hübschmannová czy Ctibor Nečas, zajęli się tematami często u nas wcześniej nietkniętymi, tym bardziej jednak perspektywicznymi, także w kontekście międzynarodowym. W tym kontekście warto przypomnieć realizację jednego z najważniejszych projektów dokumentalnych w historii, dotyczącego

¹⁷ Zob.: ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*. Korespondencja Pavla Mücke z Danou Musilovou, 25 VII–3 VIII 2011 r.

¹⁸ Chodziło konkretnie np. o cytowanego Milana Otáhala, który porzucił pomysł porównawczego opracowania historii rewolucji 1848 r. oraz historii współczesnej i definitywnie skoncentrował się na historii normalizacji i rewolucji, czy Miroslava Vaňka, który, w wyniku zainteresowania historią aksamitnej rewolucji i rozmów z jej głównymi bohaterami, porzucił zawód nauczyciela w liceum i ostatecznie stał się pracownikiem ÚSD. Zob.: ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*. Wywiad z Milanem Otáhalem przeprowadził Pavel Mücke, 5 V–12 V 2011 r.; por.: V. Hanzel, *Zrychlený tep dějin. Reálně drama o deseti jednáních*, Praha 1991, s. 5; ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*. Wywiad z Miroslavem Vaňkem przeprowadził Pavel Mücke, 25 V 2011 r.

¹⁹ <http://www.jewishmuseum.cz/cz/czarchivho.php> (dostęp: 2 XI 2011 r.); <http://www.pamatnik-terezin.cz/cz/historie-sbirky-a-vyzkum/sbirky/dokumentacni-oddeleni> (dostęp: 2 XI 2011 r.); <http://www.rommuz.cz/> (dostęp: 2 XI 2011 r.).

głównie ofiar Holokaustu, a realizowanego pod patronatem Survivors of the Shoah Visual History Foundation (założonej przez amerykańskiego reżysera Stevena Spielberga). W ramach tego projektu w latach 1994–1999 zrealizowano ponad 52 000 nagrań wideo wywiadów w 56 krajach świata, w tym także Republice Czeskiej i dziś dostęp do kompletnego archiwum rozmów zarchiwizowanych na uniwersytecie w południowej Kalifornii jest możliwy za pośrednictwem *Centrum Historii Wizualnej Malach* Wydziału Matematyczno-Fizycznego Uniwersytetu Karola w Pradze²⁰.

Do innych „zbiorczych” projektów, bez wątpienia znaczących z perspektywy historycznej, zalicza się inicjatywa Narodowego Archiwum Filmowego. W jej ramach od 1995 r. przeprowadzane są wywiady ze świadkami, przedstawicielami różnych zawodów, którzy brali udział w budowaniu i rozwoju kinematografii oraz branży filmowej ostatnich dwóch stuleci²¹. Od 1996 r. projekt o podobnych założeniach i międzynarodowym znaczeniu (na granicy *oral history*, badań biograficznych i feministycznych), pod nazwą *Pamięć kobiet*, realizował zespół badawczy *Gender Studies*, a jego celem było określenie ram codzienności, doświadczeń życiowych i poglądów trzech generacji kobiet urodzonych w latach 1920–1960²². Zespół badawczy pod kierunkiem Pavly Frýdlovej kontynuował ten projekt także w kolejnych latach za pomocą szeregu publikacji, wydawanych z godną podziwu regularnością²³. Dla badań nad historią współczesną w latach dziewięćdziesiątych ważne są także projekty socjologiczne (np. Aleny Vodákovej i Hany

²⁰ <http://ufal.mff.cuni.cz/cvhm/> (dostęp: 2 XI 2011 r.).

²¹ <http://www.nfa.cz/oralni-historie.html> (dostęp: 2 XI 2011 r.).

²² Efektem projektu był szereg publikacji – zarówno w językach narodowych, jak i w języku angielskim. Ich przegląd zob.: <http://www.womensmemory.net/cesky/publikace.asp> (dostęp: 20.06.2013 r.). Jedną z najbardziej znaczących publikacji czeskojęzycznych zob.: *Všechny naše věřejšy I, II, III: Paměť žen*, red. P. Frýdlová, Praha 1998, 2000, 2002. Inspirująca jest także analiza metodologiczna słowackiej części projektu, zob.: Z. Kiczková et al., *Pamäť žien – O skúsenosti sebaotvárania v biografických rozhovorech*, Bratislava 2006.

²³ Zob.: *Ženská vydrží víc než člověk*, red. P. Frýdlová, Praha 2006; *Ženám patří půlka nebe*, red. P. Frýdlová, Praha 2007; *Ženy mezi dvěma světy. Deset životních příběhů žen, které odešly do ciziny a po letech se vrátily*, red. P. Frýdlová, Praha 2008; P. Frýdlová, *Ženy odjinud. Deset příběhů českých cizinek*, Praha 2009; *Ženy v bílém. Deset životních příběhů českých lékařek*, Praha 2010, <http://www.womensmemory.net/cesky/> (dostęp: 2 XI 2011 r.).

Maříkovéj, Zdeněka Konopáska czy Jiří Kabele'a) oraz badania etnologiczne i folklorystyczne (np. Bohuslava Beneša czy Bohuslava Šalanda), wykorzystujące metodologię badań biograficznych i *oral history*²⁴.

Punkt przełomowy: losy Stu studenckich rewolucji

Z perspektywy czasu wydaje się, że sprzyjające warunki dla rozwoju nowatorskich kierunków czeskich badań nastąpiły mniej więcej w połowie lat dziewięćdziesiątych. W lutym 1994 r., po powrocie jednego z członków oddziału Historii Lat 1969–1989 ÚSD AVČR z podróży do budapeszteńskiego Instytutu Historii Powstania Węgierskiego 1956 r., zaczęto debatować w zespole o wykorzystaniu metody *oral history*. Oldřih Tůma, po zapoznaniu się w Budapeszcie z ogromnym bogactwem tamtejszych zbiorów *oral history*, których początki datują się na drugą połowę lat osiemdziesiątych minionego wieku, przekazał współpracownikom informacje o rozmiarach węgierskich zbiorów (zawierających m.in. wywiady z inteligencją inżyniersko-menedżerską, z politykami „drugiego garnituru”, ze świadkami wydarzeń 1956 r., a także z potomkami ofiar rewolucji węgierskiej), liczących wówczas około 700 wywiadów (z transkrypcjami)²⁵.

Wiosną 1995 r. zaplanowano nowy projekt, którego tematem stali się studenci wyższych uczelni, uczestnicy przełomowych wydarzeń z listopada 1989 r. Opracowano wniosek trzyletniego grantu o nazwie *Studenci w czasie upadku komunizmu (Studenti v období pádu komunizmu)*, zatwierdzony

²⁴ Z literatury socjologicznej zob. np.: A. Vodáková, H. Maříková, *Problém normativity a policejní represe v předlistopadovém Československu*, Praha 1995; *Otevřená minulost: Autobiografická sociologie státního socialismu*, red. Z. Konopásek, Praha 1999; J. Kabele, *Přerody. Principy sociálního konstruování*, Praha 1998. Autor ten w kolejnych latach wraz z zespołem współpracowników nawiązał do tematu szeregiem dalszych badań i analiz wywiadów biograficznych. Zob. np. *idem, Z kapitalismu do socialismu a zpět. Teoretické vyšetřování přerodů Československa a České republiky*, Praha 2003; M. Hájek, J. Kabele, *Jak vládli? Průvodce hierarchiemi reálného socialismu*, Brno 2008. Z literatury etnograficznej zob. np.: B. Beneš, *Oral history a lidová tradice*, „Etnologické rozpravy” 1996, nr 1, s. 14–23; B. Šalanda, *Ústní podání a dějiny*, Praha 1989; *idem, Oral History and symbols of royal power in Central Europe*, [w:] red. J. Pargač, *Cultural symbols and Ethnic Consciousness*, Praha 1998, s. 94–105.

²⁵ Zob.: ÚSD, Spisovna [składnica akt], Zápis ze schůze oddělení pro dějiny období 1969–1989 ze dne 14 II 1994 r. [protokół z posiedzenia oddziału historii lat 1969–1989 z dnia 14 II 1994 r.]. O wynikach pobytu w Budapeszcie zob.: O. Tůma, *Ústav dějin maďarského povstání 1956 v Budapešti*, „Soudobé dějiny”, 1, 1994, nr 4/5, s. 655–657.

i rekomendowany w maju 1995 r. przez Radę Naukową ÚSD do konkursu Agencji Grantowej Republiki Czeskiej (Grantová agentura AV ČR)²⁶. Projekt uzyskał wsparcie i z perspektywy czasu stwierdzić można, że był to punkt przełomowy w rozwoju nie tylko samego instytutu, lecz także czeskiej *oral history*.

Badania realizowane przez Miroslava Vaňka i Milana Otáhala, którzy postanowili oddać całe spektrum losów studentów – bohaterów wydarzeń listopadowych, okazały się bardzo nośne. Chodziło o projekt, który nietradycyjnymi metodami i kompleksowo zająłby się badaniem jednej z dotychczas „nietkniętych” warstw przedrewolucyjnego społeczeństwa, której, zbiegiem okoliczności, nie poświęcono zbytnej uwagi podczas poprzednich „całościowych” projektów²⁷. Mimo wielu „poszukiwań” i „błądzenia po omacku” badacze po raz pierwszy w szerszej mierze wykorzystali tu najnowszą wiedzę z zagranicznej literatury metodologicznej (przede wszystkim anglosaskiej i niemieckojęzycznej) i po raz pierwszy pracowali metodą *oral history* według standardów międzynarodowych²⁸. Ważne było także uwzględnienie kontekstu regionalnego, chociaż optyka ta była swego czasu krytykowana przez niektórych historyków, jako „nadmierny luksus”, który

²⁶ Zob.: ÚSD, Spisovna [składnica akt], Zápis ze schůze oddělení pro dějiny období 1969–1989 ze dne 5 XII 1994 a 12 IV 1995 [protokół z posiedzenia oddziału historii lat 1969–1989 z dnia 5 XII 1994 r. i 12 IV 1995 r.]; ÚSD, Spisovna [składnica akt], Zápis ze zasedání Vědecké rady ÚSD. Zápis ze zasedání VR ÚSD AV ČR ze dne 23 V 1995 r. [protokół z posiedzenia Rady Naukowej Instytutu Historii Współczesnej Akademii Nauk Republiki Czeskiej z dnia 23 V 1995 r.]; ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*. Wywiad z Miroslavem Vaňkem przeprowadził Pavel Mücke, 17 VI 2011 r.

²⁷ Jan Křen na jednym z posiedzeń rady naukowej ÚSD zwrócił m.in. uwagę, że badacze, obok historii opozycji i dysydentów, powinni poświęcić więcej uwagi także historii społeczeństwa, zob.: ÚSD, Spisovna [składnica akt], Zápis ze zasedání Vědecké rady ÚSD. Zápis ze zasedání VR ÚSD AV ČR ze dne 8 XI 1996 r. [protokół z posiedzenia Rady Naukowej Instytutu Historii Współczesnej Akademii Nauk Republiki Czeskiej z dnia 8 XI 1996 r.].

²⁸ Za inspirację metodologiczną autorom posłużyły np. prace Steinara Kvalego, Paula Thompsona, Herwarda Vorländera, Roberta Perksa, Alistaira Thomsona czy Jürgena Strauba, ale także „rodzime” dzieła Květy Jechovej i Ilony Christl, Dany Musilovej, Aleny Vodákovej i Hany Maříkové czy Petera Salnera. Rozprawa na temat *oral history* zob.: M. Otáhal, M. Vaněk, *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunizmu, životopisná vyprávění*, Praha 1999, s. 31–52.

rozprasza niewielkie siły zespołu badawczego²⁹. Na poziomie personalnym i organizacyjnym nawiązanie bliskich kontaktów z siecią współpracowników regionalnych było bardzo ważnym krokiem, gdyż z częścią z nich udało się tą współpracę długotrwale kontynuować³⁰. Osiągnięte wyniki były na bieżąco z sukcesem prezentowane nie tylko w kręgu specjalistów – pisano o nich także w mediach³¹. Dzięki temu udało się w znacznej mierze zrekompensować złe nawyki wielu dotychczasowych badań historycznych: metodologiczną niejasność, brak znajomości trendów międzynarodowych, zawężony, „pragocentryczny” punkt widzenia, jak również relatywne „oderwanie” uzyskanych wyników od „zapotrzebowania społecznego”. W projekcie „studenckim” wdrożono model prowadzenia badań, który był doskonalony w latach następnych, a zespoły badawcze pracujące metodą *oral history* (przynajmniej na gruncie ÚSD) wykorzystują go do dziś.

Książka, prezentująca wyniki tych badań, ukazała się przy okazji dziesiątej rocznicy wydarzeń listopadowych i okazała się wielkim sukcesem, wywołując żywe zainteresowanie opinii publicznej. Składała się ona ze

²⁹ Słowa Viléma Prečana dotyczyły oceny pracy całego zespołu i działu Otáhala w latach 1990–1996, a Prečan stwierdził także, m.in. że więcej uwagi powinno się poświęcać systemowi politycznemu i strukturom władzy. Zob.: ÚSD, Spisovna [składnica akt], Zápisy ze zasedání Vědecké rady ÚSD. Zápis ze zasedání VR ÚSD AV ČR ze dne 8 XI 1996 r. [protokół z posiedzenia Rady Naukowej Instytutu Historii Współczesnej Akademii Nauk Republiki Czeskiej z dnia 8 XI 1996 r.].

³⁰ W ramach projektu rozmowy z bohaterami wydarzeń na uniwersytetach regionalnych prowadzili historyk i archiwista Pavel Urbášek z Ołomuńca, historyk Jiří Petráš z Czeskich Budziejowic, historyk filmu Jiří Voráč z Brna i historyk Pavel Kladiwa z Ostrawy. Magdalena Jandová, jako pracownik jednostki, nagrywała rozmowy z dawnymi studentami z Liberca i Ústí nad Labem, Miroslav Vaněk z Pilzna i Hradca Králové, David Weber, który dołączył się w fazie końcowej, nagrywał rozmowy z mieszkańcami Mladej Boleslavi. Dla pełnego obrazu dodajmy, że w organizację projektu włączyli się Libuše Cuhrová i Jana Melicharová, w transkrypcję Marie Lisom, a w prace redakcyjne Jana Svobodová.

³¹ Miroslav Vaněk i Milan Otáhal wygłosili np. referat *Studenti v období pádu komunismu* w ramach międzynarodowego sympozjum *Studenti a profesori* z okazji 650. rocznicy powstania Uniwersytetu Karola 11 IX 1998 r. w Pradze. Na podstawie rozmowy z Miroslavem Vaňkem o projekcie informował Rudolf Vévoda (na marginesie, jego dawny kolega z ÚSD z lat 1994–1997) na stronach dziennika „Lidové noviny” 14 listopada 1997; zob. także: G. Lacinová, *Promluvi hlavní aktéři listopadového studentského hnutí*, „Plzeňský deník”, 10 X 1997 r. (Autorka artykułu była zresztą jedną z narratorek w projekcie).

zredagowanych transkrypcji, uzupełnionych interpretacjami historycznymi oraz teoretyczną rozprawą o metodzie *oral history*³².

Do idei tego projektu nawiązywał również projekt *Aktywność kulturalna i społeczna młodego pokolenia i droga do społeczeństwa obywatelskiego (Kulturní a společenské aktivity mladé generace a cesta k občanské společnosti)* (GA AV ČR, 1999–2001), którego pomysł zrodził się na podstawie analizy i interpretacji kluczowego tematu z poprzednich relacji studenckich, mianowicie opisu aktywności pozaszkolnej i sposobów spędzania wolnego czasu przez narratorów³³.

Czeska historia mówiona na przełomie wieków: lata 2000–2006

Z perspektywy historyczno-instytucjonalnej symbolicznym rokiem pierwszym czeskiej *oral history* stał się rok 2000, kiedy założone zostało Centrum *Oral History* (Centrum orální historie – COH), jako jeden z oddziałów ÚSD. Według jednego z założycieli, dyskusje o jego utworzeniu toczyły się już od wiosny 1999 r., podczas przygotowania książki *Sto studenckich revolucji. W debacie brali udział m.in. Milan Otáhal, Miroslav Vaňek oraz Jana Svobodová*³⁴. Z dokumentów archiwalnych wynika, że początkowo

³² Do skutków ubocznych tej publikacji należy także słynna swego czasu odezwa do przedstawicieli czeskiej sceny politycznej „Děkujeme, odejděte!”, http://cs.wikipedia.org/wiki/D%C4%Bkujeme,_odejd%C4%Bte! (dostęp: 4 VIII 2011 r.). Analiza zob.: V. Dvořáková, *Dva pokusy o aktivizaci občanů: Impuls 99 a Děkujeme, odejděte*, [w:] *Impuls pro občanskou společnost: Eseje o třetím rozměru demokracie*, red. V.V. Nekvapil, Praha 2003, s. 125–134; D.G. Wooley, *Ten years later: defining and redefining the Velvet Revolution in Czechoslovakia*, [w:] *Nation in Formation: Inclusion and Exclusion in Central and Eastern Europe*, red. C. Baker, C.J. Gerry, B. Madaj, L. Mellish, J. Nahodilová, London 2007, s. 25–41.

³³ Zob.: ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*. Pisemna notatka z rozmowy z Miroslavem Vaňkem sporządzona przez Pavla Mücke, 28 II 2011 r. Plan trzyletniego projektu był zatwierdzony przez Radę Naukową ÚSD w kwietniu 1998 r., zob.: ÚSD, Spisovna [składnica akt], Zápisy ze zasedání Vědecké rady ÚSD. Zápis ze zasedání VR ÚSD AV ČR ze dne 21 IV 1998 r. [Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Instytutu Historii Współczesnej Akademii Nauk Republiki Czeskiej z dnia 21 IV 1998 r.]. Publikację wyników, zob.: M. Vaněk et al. *Ostrůvky svobody: Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*, Praha 2002.

³⁴ Zob.: ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*. Pisemna notatka z rozmowy z Miroslavem Vaňkem przeprowadzonej przez Pavla Mücke, 28 II 2011 r.

chodziło o wspólny, trzyletni projekt ÚSD, Instytutu Politologii Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Karola FF UK (Filozofická Fakulta Univerzity Karlovy) i Biblioteki Narodowej (Národní knihovna) na zorganizowanie centrum metodycznego (dalej MC) *oral history*, które ubiegałoby się o wsparcie ze środków stypendialnych GA ČR. Według zachowanych dokumentów wniosek otrzymał niemal maksymalną ocenę, a eksperci docenili pionierską ideę i ogólne perspektywy *oral history* w kontekście rozwoju historiografii czeskiej³⁵. Wniosek, wobec wielkiej konkurencji, ostatecznie nie został rekomendowany do finansowania, ale mimo to, dzięki dobrej woli ÚSD, na którego czele od czerwca 1998 r. stał Oldřich Tůma, udało się powołać COH z własnych źródeł instytutu. Rada Naukowa ÚSD zatwierdziła wniosek (symbolicznie 17 listopada 1999 r.), a kierownictwo COH powierzono Miroslawowi Vaňkowi³⁶.

COH, poza podstawową działalnością badawczą i „archiwistyczno-inwentaryzacyjną”, zajmował się budową sieci kontaktów zagranicznych oraz organizacją różnych form działalności pedagogicznej i „popularyzatorsko-edukacyjnej”³⁷. Intensywny rozwój współpracy zagranicznej miał pozytywne skutki również w obszarze materialnym: w 2001 r. Miroslawowi

³⁵ Zob.: ÚSD, Spisovna COH [składnica akt COH], Hodnocení žádosti o udělení grantu Metodické centrum – oral history [ocena wniosku grantowego na projekt – Metodické centrum – oral history]. Projekt realizować mieli Miroslav Vaněk, Milan Otáhal, David Weber i Jana Blahnová z Národní knihovny. Zob. także: ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*. Pisemna notatka z rozmowy z Miroslavem Vaňkem przeprowadzonej przez Pavla Mücke, 28 II 2011 r.

³⁶ Zob.: ÚSD, Spisovna, Zápisy ze zasedání Vědecké rady ÚSD. Zápis ze zasedání VR ÚSD AV ČR ze dne 21 IV 1995 r. a 17 XI 1999 r. [Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Instytutu Historii Współczesnej Akademii Nauk Republiki Czeskiej z dnia 21 IV 1995 r. i 17 XI 1999 r.]; ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*. Wywiad z Oldřichem Tůmou przeprowadził Pavel Mücke, 21 VI 2011 r.

³⁷ Chodziło w pierwszej kolejności o badania związane z problematyką różnych grup społecznych w okresie tzw. normalizacji: elit politycznych, dysydentów, młodego pokolenia, robotników, inteligencji itd.; poza tym także o badania nad emigracją polityczną [tzw. exil – *przyp. tłum.*] i emigracją w ogóle, fenomenem tzw. chalupářství [forma spędzania wolnego czasu typowa dla Czechosłowacji epoki normalizacji – mieszkańcy miast masowo kupowali wiejskie, często wymagające remontu, domki, tzw. chalupy, w których spędzali większość weekendów – *przyp. tłum.*] i innych aspektów. Charakterystyka działań zob.: M. Vaněk, *Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR*, „Soudobé dějiny”, 9 (2002), nr 2, s. 332–336.

Vaňkowi udało się uzyskać wsparcie finansowe z University of North Carolina w Chapel Hill (UNC) w Stanach Zjednoczonych, które zaoferowało COH istotne zaplecze materialne dla prowadzonych badań³⁸.

Istotne znaczenie miała także prowadzona przez COH działalność metodyczno-metodologiczna, w zakresie publikacji w Czechach podstawowych studiów przeglądowych, podręczników, skryptów i instrukcji metodycznych zgodnych z zagranicznymi trendami. COH, przede wszystkim dzięki publikacjom Miroslava Vaňka, zajęła istotne miejsce w tworzeniu dyskursu czeskiej *oral history*³⁹. W środowisku czeskich historyków, gdzie przez długie lata panowało raczej wieloletnie „zażenowanie” historią mówioną, brak zainteresowania i sceptycyzm wobec wydawania literatury teoretycznej i metodologicznej oraz wzbudzanych przez nią dyskusji, konieczne jest naszym zdaniem ukazanie, w jaki sposób wielokrotnie krytykowane idee znalazły „odzwierciedlenie” w praktyce badawczej. Dzięki zamorskim kontaktom Miroslava Vaňka znaczący udział w wytworzeniu czeskiej metodologii *oral history* miały wpływy i inspiracje amerykańskie. Bez nich, jak twierdzi sam Vaňek, praktyka badawcza byłaby znacznie uboższa, jeśli w ogóle udałoby się ją rozwinąć⁴⁰.

Budzącym zainteresowanie przedsięwzięciem COH był projekt *Elity polityczne i dysydenci w epoce tzw. normalizacji. Wywiady biograficzne (Politické elity a disent v období tzw. normalizace. Životopisná interview)* (2002–

³⁸ Chodziło o wsparcie nauczania metody *oral history* we współpracy z Collegium Hieronimi Pragensis, gdzie wówczas pracował Miroslav Vaněk. W ramach Burch Scholarship zaoferowanego przez UNC, przyznano COH sumę 10 000 USD, co przy ówczesnym kursie 42 Kč za 1 USD stanowiło wsparcie więcej niż znaczne. Zob.: ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*. Pisemna notatka z rozmowy z Miroslavem Vaňkem przeprowadzonej przez Pavla Mücke, 28 II 2011 r.

³⁹ Obok licznych artykułów i studiów zob. np.: M. Vaněk, *Uplatnění metody orální historie*, [w:] *Deset let soudobých dějin*, red. J. Kocian, Praha 2001, s. 137–143; *Idem et al.*, *Orální historie. Metodické a „technické” postupy*, Olomouc 2003; *Idem*, *Orální historie ve výzkumu...*; *Idem*, P. Mücke, H. Pelikánová, *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*, Praha 2007; ostatnio zob.: M. Vaněk, P. Mücke, *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, Praha 2011.

⁴⁰ Miroslav Vaněk za najważniejsze uważa swoje dwa dłuższe pobyty w USA w latach 2000 i 2004, a także wiele wystąpień i konsultacji w ramach uczestnictwa w konferencjach amerykańskiej Oral History Association. Zob.: ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*. Pisemna notatka z rozmowy z Miroslavem Vaňkem przeprowadzonej przez Pavla Mücke, 28 II 2011 r.

2004), zaproponowany przez Miroslava Vaňka i historyka-archiwistę UP (Uniwersytetu Palackiego – *przyp. tłum.*) w Ołomuńcu, Pavla Urbáška. Geneza tego projektu była znowu bardzo złożona i nawiązywała do prób przeprowadzania rozmów z funkcjonariuszami komunistycznymi z przełomu lat 1989 i 1990. Projekt nie zyskał początkowo jednogłośniego poparcia, szczególnie z powodu zaplanowanej w jego ramach realizacji rozmów z byłymi funkcjonariuszami komunistycznymi. Jeden z rdzennych historyków ÚSD zwracał podobno uwagę, że projekt trzeba bardzo dokładnie przedyktować z kierownictwem instytutu, ponieważ chodzi o bardzo delikatny temat i należy przewidzieć ewentualne problemy, jakie mogą z niego wyniknąć w przyszłości. Inny historyk ÚSD miał powiedzieć, „że on by nawet nie podał ręki byłym funkcjonariuszom komunistycznym...”⁴¹. W końcu jednak aspekty historyczne przeważały nad właściwymi dla tego okresu uprzedzeniami i projekt został zatwierdzony przez VR ÚSD ze zmienioną nazwą i złożony do GA ČR⁴². W pierwszym podejściu (w 2000 r.) wniosek został odrzucony przez właściwą podkomisję GA ČR, i to mimo bardzo pozytywnej opinii niezależnych ekspertów. Dlatego w kwietniu 2001 r. uzupełniona aplikacja została znów złożona – tym razem z sukcesem. Projektowi udało się nadać wymiar czesko-słowacki, dzięki współpracy ze słowacką historyczką i etnologką Lucią Segl’ovą, która, dzięki wsparciu fundacji Nadácie otvorenej spoločnosti – Open Society Fund, powołała swój własny zespół badawczy, który następnie równolegle realizował identyczne od strony metodologicznej wywiady z narratorami na Słowacji⁴³.

Najbardziej charakterystyczną cechą metodologiczną tego projektu był kontakt z narratorami z szeregów funkcjonariuszy komunistycznych, co ostatecznie, dzięki systematycznemu, etycznemu i zgodnemu z obowiązującym prawem podejściu badaczy, zakończyło się względnym sukcesem: z 73 poproszonych o wywiad byłych funkcjonariuszy, zgodę wyraziło 43.

41 Zob.: ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*. Pisemna notatka z rozmowy z Miroslavem Vaňkem przeprowadzonej przez Pavla Mücke, 28 II 2011 r.

42 Pierwotna nazwa projektu brzmiała dosyć nieskładnie: *Oral history – zagrożone grupy – władza i opozycja (Oral history – ohrožené skupiny – moc a opozice)*, zob.: ÚSD, Spisovna [składnica akt], Zápisy ze zasedání Vědecké rady ÚSD. Zápis ze zasedání VR ÚSD AV ČR zedne 5 IV 2000 r. [Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Instytutu Historii Współczesnej Akademii Nauk Republiki Czeskiej z dnia 5 IV 2000 r.].

43 Zob.: *Vítězové? Porážení? Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Životopisná interview*. 1. sv., red. M. Vaněk, P. Urbášek, Praha 2005, s. 19.

Z kręgu dysydentów zgody udzieliło 77 z 79 poproszonych. Jak przyznali prowadzący projekt, sukces ten był w znaczącej części zasługą socjologa Františka Zicha, który wystąpił w roli „gatekeepera” i przekazał wielką ilość danych, umożliwiającą kontakt z pierwszą grupą narratorów⁴⁴. Z perspektywy czasu i z pewną dozą entuzjazmu można powiedzieć, że historia znów ostatecznie przyznała rację przezornym, rozważnym poczynaniom przedsięwziętym w początkowej fazie projektu (szczególnie w sferze prawnej i etycznej)⁴⁵. Katastroficzne scenariusze rozwoju projektu i spodziewana krytyka (na przykład, że nie uda się uzyskać wywiadów z elitami politycznymi), okazały się nietrafione, co więcej osiągnięte wyniki przerosły oczekiwania, także na tle międzynarodowym⁴⁶. Efekty projektu wzbudziły fale komentarzy, zarówno ze strony specjalistów, jak i laików, w kraju i poza jego granicami, a ÚSD nominował projekt do nagrody Akademii Nauk Republiki Czeskiej za rok 2005⁴⁷. W ankiecie czytelników czasopisma „Dějiny a současnost” jedna z głównych publikacji projektu, *Vítězové?! Porážení...?!* została wybrana Książką Roku 2005⁴⁸. Co więcej, zespołowi udało się z honorem przetrwać ogień specjalistycznej krytyki niektórych kolegów wątpiących w relewantność metody, ale także ataki ze strony mediów i próby przedstawienia wy-

⁴⁴ *Ibidem*, s. 19.

⁴⁵ Po stronie zespołu badawczego chodziło szczególnie o nacisk na pełne respektowanie zapisów ustawy nr 101/2000 Dz.U. o ochronie danych osobowych, na podstawie której, po konsultacji z prawnikami, wypracowany został formularz świadomej zgody na przetwarzanie i udostępnianie danych osobowych i wrażliwych. Praktykę tę zespoły badawcze COH wdrażały także w kolejnych projektach. Wzór zgody zob.: M. Vaněk, P. Mücke, *Třetí strana trojúhelníku...*

⁴⁶ Równoległe ujęcie świadectw obu „następujących po sobie” środowisk elit politycznych i społecznych w ramach jednego projektu *oral history* jest prawdopodobnie unikatowe i także dlatego było wysoko ocenione za granicą. Studium podsumowujące te badania i interpretujące zgromadzony materiał zostało w kilka lat później włączone do prestiżowego przewodnika po *oral history*, zob.: M. Vaněk, *Those Who Prevailed And Those Were Replaced: Interviewing On Both Sides of A Conflict*, [w:] *The Oxford Handbook of Oral History*, D.A. Ritchie, Oxford 2011, s. 37–50.

⁴⁷ Najważniejszymi publikacjami prezentującymi wyniki projektu są: *Vítězové? Porážení? Politické elity a dissent v období tzv. normalizace. Životopisná interview*. 2 sv, red. M. Vaněk, P. Urbášek, Praha 2005; *Mocní? a bezmocní? Politické elity a dissent v období tzv. normalizace. Interpretační studie životopisných interview*, red. M. Vaněk, Praha 2006.

⁴⁸ Zob.: E. Burget, *Historická kniha roku 2005. Vyhlášení výsledků ankety DaS, „DaS”, 2006, cz. 5, s. 13.*

ników badań w kontekście skandalizującym i bulwarowym⁴⁹. Z dłuższej perspektywy czasowej widać, że te „małe zwycięstwa” okazały się bardzo ważne. Ostatecznie udało się nie tylko doprecyzować i wyjaśnić wzajemne stanowiska (co zaowocowało także uznaniem relewantności metody *oral history* dla badań naukowych)⁵⁰, ale przede wszystkim udało się wypracować standardy zawodowe, etyczne i prawne, co zaczęło wyraźnie procentować w kontaktach z kolejnymi narratorami podczas następnych miesięcy i lat badań⁵¹. U narratorów można było zaobserwować wykształcenie się innego podejścia do badaczy *oral history* i innego do niektórych czeskich dziennikarzy. Część potencjalnych narratorów odnosiła się zdecydowanie bardziej powściągliwie do zainteresowania ze strony mediów (pracujących rzekomo tymi samymi metodami), niekiedy wręcz programowo odmawiając jakiegokolwiek kontaktu. Niestety czescy badacze *oral history* muszą do dziś zmagać się z negatywnym dziedzictwem owego „medialnego strachu” ze strony respondentów.

Oral history pokazywała swój potencjał międzypokoleniowy i interdyscyplinarny w projektach np. Lukáša Valeša czy Jany Noskovej, którzy również byli członkami zespołów Centrum Oral History. Podczas gdy Lukáš Valeš w badaniach z pogranicza historii i politologii skoncentrował się na kompleksowym opisie wydarzeń roku 1989 r. na poziomie lokalnym (konkretnie w Klatovach, a następnie w zachodnich Czechach), Jana Nosková, w pracy doktorskiej z pogranicza historii i etnologii, śledziła losy powojennych reemigrantów z Wołynia do Czechosłowacji, wykorzystując m.in. pogłębioną analizę i interpretację ich losów⁵². Kolejnym

⁴⁹ Zob. polemikę specjalistów na temat relewantności metody: J. Bilek, *Rozpaky nad Oral History*, „Historie a vojenství” (dalej: HaV), 53 (2004), cz. 1, s. 121–122; J. Petráš, *Rozpačité Rozpaky Jiřího Bílka*, „HaV”, 54 (2005), cz. 1, s. 151.

⁵⁰ Po latach bardzo pozytywnie (by tak rzec, „sami z siebie”) wypowiedzieli się o metodzie *oral history* (współ)twórcy dyskursu czeskiej historii współczesnej Jan Křen i Karel Kaplan, którzy w początkach przebijania się *oral history* byli raczej sceptyczni wobec możliwości, które metoda ta przynosi.

⁵¹ W 2007 r., na podstawie kodeksów etycznych zagranicznych towarzystw (Oral History Association, Oral History Association of Australia, Oral History Society a American Anthropological Association) stworzony został także kodeks etyczny Czeskiego Towarzystwa Oral History. Do dyspozycji na <https://sites.google.com/site/czechoralhistoryassociation/agenda> (dostęp: 20.06.2013).

⁵² Zob. np.: L. Valeš, *Listopad 89 v Klatovech. Klatovy v přelomových letech 1989–1990*, Klatovy 2005; *Rok 1989 v Plzni a západních Čechách*, red. L. Valeš, Dobrá Voda 2003; J. Nosková, *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury*, Brno 2007.

„przełomowym” projektem *oral history* tego czasu były wspomniane pionierskie badania Doubravky Olšákovéj z dziedziny historii nauki, dotyczące spotkań poświęconych tradycji husyckiej i myśli J.A. Komeńskiego, organizowanych w Táborze i w Uherskim Brodnie (na przysłowiowych „wysepkach wolności naukowej”) w czasach tzw. normalizacji⁵³. Natomiast Martin Jemenek z perspektywy *oral history* badał w swojej dysertacji temat z pogranicza geografii historycznej, geografii osadniczej i historii architektury, jakim była historia codzienności ostrawskich kolonii górniczych⁵⁴.

Produktem ubocznym badań z zakresu historii mówionej stały się spotkania historyków i zwolenników *oral history* na zamku Sovinec (powiat Brutál), odbywające się corocznie od 2002 r. Warsztaty te, początkowo w postaci wąskich tematycznie spotkań („praskich” czy „regionalnych”) członków zespołu grantowego projektu „elit i dysydentów”, rozwinęły się w bardzo otwartą platformę dyskusji nad najróżniejszymi problemami metodologicznymi, nowymi badaniami i projektami wykorzystującymi metodę *oral history*. Stały się one także miejscem spotkania szerokiej społeczności badaczy *oral history* na ziemiach czeskich. Czeska *oral history* zdobyła w ten sposób jedną ze stałych przestrzeni, w której funkcjonuje i rozwija się już drugie dziesięciolecie⁵⁵.

⁵³ Spis rozmów zarchiwizowanych w COH jest dostępny (on-line) na stronie: <http://www.coh.usd.cas.cz/images/sbirky/Archiv-StudiaComenianaEtHistorica.pdf> (dostęp: 11 XI 2011 r.); <http://www.coh.usd.cas.cz/images/sbirky/Archiv-HusitskyTabor.pdf> (dostęp: 11 XI 2011 r.). Publikacja wyników, zob.: D. Olšáková, *Reflexe husitologických sympozií v rozhovorech s jejich účastníky, [w:] Husitský Tábor a jeho postavení v české historiografii v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století. Sborník ze semináře uspořádaného Výzkumným centrem pro dějiny vědy ve spolupráci s Husitským muzeem v Táboře dne 11. září 2003 v prostorách FF UK v Praze*, red. eadem, Z. Vybíral (Husitský Tábor. Sborník Husitského muzea. Supplementum II), Tábor 2004, s. 65–98.

⁵⁴ Zob. np.: M. Jemelka, *Na Šalomouně. Společnost a každodenní život v největší moravskoostravské hornické kolonii (1870–1950)*, Ostrava 2008; *Lidé z kolonií vyprávějí své dějiny*, red. idem, Ostrava 2009.

⁵⁵ Zob.: *Deset let na cestě. Orální historie na Sovinci (2002–2011)*, red. M. Vaněk, P. Houda, P. Mücke, Praha 2011.

Popularyzacja metody oral history w niedawnej przeszłości i współcześnie (2006-2012)

Paradoksalnie nawet mimo niewątpliwego sukcesu czeskich projektów *oral history*, metoda ta czy specjalność badawcza nadal nie miały łatwej sytuacji. Badania rozwijały się jednak nadal, a co więcej zyskiwały na sile, głębi i różnorodności.

W 2005 r. sytuacja COH stała się wyjątkowo trudna: nie udało się zdobyć finansowania dla żadnego z trzech projektów, co groziło nie tylko przerwaniem badań, lecz także rozpadem efektywnie działającej (formalnej i nieformalnej) sieci współpracowników i zablokowaniem działania samego COH⁵⁶. Z lekką przesadą można powiedzieć, że „akademicka” *oral history* znalazła się na przysłowiowym rozstaju dróg. Dzięki bardzo intensywnym negocjacjom kierownika COH i sprzyjającej mu AV ČR udało się uzyskać roczny „grant pomostowy” i zachować rdzeń zespołu badawczego instytutu⁵⁷. Kolejne aplikacje o wsparcie projektów standardowych zyskały już akceptację, dzięki czemu od pierwszych miesięcy 2006 r. COH mogło kontynuować swoje podstawowe badania.

Przede wszystkim chodziło tu o zupełnie nowy projekt *Badanie społeczeństwa czeskiego w epoce tzw. normalizacji. Narracje biograficzne przedstawicieli zawodów robotniczych i inteligencji (Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace. Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence)* (GA ČR 2006–2008), w którym, po doświadczeniu z poprzednimi badaniami elit „historiotwórczych”, historycy COH zwrócili się raczej ku historii życia codziennego i historii społecznej jako takiej. O specyfice metodologicznej projektu stanowiło stosunkowo szerokie ujęcie kategorii zawodów robotniczych i zawodów

⁵⁶ Obok wspomnianego już zamysłu „wielkiego projektu” dotyczącego robotników i inteligencji, chodziło także o grant dla młodego naukowca, Petry Trypesovej, w GA AV ČR (*Životní puhy účastníků čs. odboje za 2. světové války*), jak również o projekt grantu standardowego Miroslava Vaňka w tej samej instytucji (*Kulturní, společenské a politické aspekty rockové (rockenrollové) hudby v Československu v letech 1956–1989*). Zob.: Interní zpravodaj ÚSD 5/2006 (červen) [Biuletyn wewnętrzny Instytutu Historii Współczesnej]. O trudnych doświadczeniach z wnioskiem o wsparcie projektu „wojskowego” i jego obroną przed VR ÚSD zob.: ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*. Wywiad z Petrou Schindler przeprowadził Pavel Mücke, 20 VII 2011 r.

⁵⁷ Zob.: ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*. Pisemna notatka z rozmowy z Miroslavem Vaňkem przeprowadzonej przez Pavla Mücke, 28 II 2011 r.

inteligentkich oraz, po raz pierwszy, w miarę proporcjonalny dobór narratorów pod względem płci, w stosunku 50% mężczyzn i 50% kobiet, ustalono też pokoleniową grupę narratorów, urodzonych między latami 1930–1950⁵⁸. Ostatecznie w trakcie badań zrealizowano łącznie 113 rozmów, z tego 61 z przedstawicielami zawodów robotniczych i 51 z przedstawicielami zawodów inteligentkich, co zdecydowanie przekroczyło pierwotne założenia, a także oczekiwania (planowanych było „jedynie” osiemdziesiąt wywiadów). Wyniki badań opublikowano w trzutomowej serii *Obyčejní lidé...?!*, zawierającej zbiór studiów interpretacyjnych, jak również czterdzieści reprezentatywnych (zredagowanych) wywiadów⁵⁹. Wnioskując z opublikowanych na jej temat recenzji i artykułów, reakcje na tę publikację były może nie tak donośne, jak miało to miejsce w przypadku, wspomnianej wcześniej, książki *Vítězové?! Porážení?!*, jednak uznawały niewątpliwą wartość tego dzieła. Zapewne też dlatego projekt został po raz kolejny nominowany z ramienia ÚSD przez Radę Pracowni do Nagrody AV ČR za wyjątkowe osiągnięcia o wielkim znaczeniu naukowym w roku 2010.

Niemal równolegle, z położeniem nacisku na historię codzienności i czasu wolnego, przebiegał projekt oparty na podobnych założeniach, o nazwie *Společné aspekty fenomenu subkultury chaluparzy*⁶⁰ w badaniach nad codziennością w epoce tzw. normalizacji (*Společenské aspekty chalupářské subkultury při studiu každodennosti v období tzv. normalizace*) (GA AV ČR 2007–2009), którego kierownikiem była Petra Schindler-Wisten. Projekt był realizowany w ramach grantu dla młodego naukowca w 2005 r., a w 2006 r., za drugim podejściem, został zaakceptowany i wsparty przez Agencję Grantową AV ČR. Podczas jego realizacji, przebiegającej w duchu wypróbowanych metodologicznych, etycznych i prawnych procedur, przeprowadzono wywiady z około trzydziestoma chaluparzami z Czech, Moraw i Śląska, które są dziś zarchiwizowane w zbiorach wywiadów COH. Główną publikacją wyników była pionierska praca

⁵⁸ Zob.: ÚSD, Spisovna COH [składnica akt COH], Zápis ze 4. Schůzky grantového projektu [Protokól z 4 posiedzenia projektu grantowego] *Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace. Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence* z 10 V 2006 r.

⁵⁹ Zob.: *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*, M. Vaněk, Praha 2009.

⁶⁰ [przyp. red.] Zob. przyp. 37.

doktorska kierownika projektu, obroniona w czerwcu 2010 r. na kierunku Antropologia społeczna FHS UK w Pradze⁶¹.

Jednym z najnowszych grantów, w których punktem wyjścia do analizy i interpretacji wywiadów realizowanych w COH są badania archiwalne oraz analiza źródeł prasowych, jest projekt *Społeczne i polityczne aspekty istnienia i rozwoju niezależnych stylów i trendów muzycznych w Republice Czeskiej od lat sześćdziesiątych do 1989 r. (Společenské a politické aspekty existence a rozvoje nezávislých hudebních žánrů a trendů v České republice od šesedátých let do roku 1989)* (GA AV ČR 2006–2009, kierownik: Miroslav Vaňek). Projekt ideowo nawiązywał do „Wysepek wolności” z przełomu tysiącleci i, jak już wspomniano, został złożony i przyjęty przez agencję dopiero za drugim razem, w 2005 r. Z perspektywy historycznej chodziło znowu o jeden z tematów w małym stopniu opracowanych dotąd przez czeską historiografię, którym zajmowali się raczej muzykolodzy, publicyści muzyczni, częściowo socjolodzy, a także sami świadkowie (wywodzący się często z wcześniej wymienionych grup)⁶². Zespół badawczy zrealizował ogółem 46 tematycznie ukierunkowanych wywiadów, z których 21 jest zarchiwizowanych w zbiorach COH⁶³. Jak jednoznacznie wynika z końcowej interpretacji badań, *oral history* była tu wykorzystana dwukierunkowo: z jednej strony przy rekonstrukcji wydarzeń i wrażeń, których nie można było uzyskać z innych źródeł, z drugiej – jako źródło uzupełniające, służące do nadania „ludzkiego wymiaru” interpretacji historycznej zawartej w tekście autorskim⁶⁴.

Obecnie realizowany jest w Czechach pięcioletni projekt *Społeczeństwo czeskie w okresie tzw. normalizacji i transformacji: narracje biograficzne*

⁶¹ Zob.: P. Schindler-Wisten, *The Subculture of Weekend House Holders in Czechoslovakia: 1950–89*, „IOHA Newsletter” 12 (2004), nr 1; zob. także: eadem, *Společenské aspekty chalupářské subkultury v období tzv. normalizace* (rękopis pracy doktorskiej), Praha: FHS UK, dyscyplina: antropologia, 2010.

⁶² Podstawowa bibliografia dotycząca tej problematyki zob.: M. Vaňek, *Byl to jenom rock'n'roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*, Praha 2010, s. 609–619.

⁶³ Spis zbioru rozmów projektu „rockowego” dostępny (on-line) na stronie: <http://www.coh.usd.cas.cz/images/sbirky/Archiv-RockR.pdf> (dostęp: 1 IX 2011 r.).

⁶⁴ Główną publikacją obok tematycznego numeru czasopisma „Soudobé dějiny”, 3 (2011), poświęconego alternatywie muzyki pop w Czechosłowacji epoki „normalizacji”, stała się książka Miroslava Vaňka, *Byl to jenom rock'n'roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*, Praha 2010.

(*Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace: životopisná vyprávění*) (GA ČR 2011–2015), w którym COH znów ideowo nawiązuje do poprzednich badań. Głównym celem projektu jest całościowy opis wybranej próby pracowników jednostek siłowych (armii, służby bezpieczeństwa, straży pożarnej), pracowników sektora usług, pracowników sektora gospodarczego, a także rolników. Badaczom chodziło o grupy, którym dotychczasowa historiografia nie poświęcała systematycznej uwagi (i to nie tylko w kontekście *oral history*)⁶⁵. W drugiej fazie projektu planowana jest reinterpretacja wszystkich wywiadów przeprowadzonych przez COH oraz próba syntezy historii ostatnich mniej więcej pięćdziesięciu lat z perspektywy *oral history*.

Czeska *oral history* udowodniła, że ma wielkie znaczenie również w badaniach międzynarodowych. COH w ciągu kilku lat wzięło udział w projektach bilateralnych z pogranicza historii i etnologii, które były realizowane wraz z Instytutem Etnologii Słowackiej Akademii Nauk w Bratysławie. Ich główną realizatorką była słowacka etnolożka i folklorystka Zuzana Profantová. W ramach tych projektów zorganizowano wiele konstruktywnych spotkań konferencyjnych, wydano też szereg inspirujących publikacji. Za ich najważniejszy wkład uznać należy, moim zdaniem, próbę refleksji nad czesko-słowackim kontekstem historii współczesnej, który po rozpadzie Czechosłowacji w 1993 r. był niestety często w dużym stopniu pomijany.

W ramach ÚSD, ale „poza COH” można natomiast wskazać na przykład projekt *Dokumentacja losów aktywnych przeciwników nazizmu, którzy po II wojnie światowej byli prześladowani w związku z działaniami podejmowanymi w Czechosłowacji przeciwko tzw. wrogim obywatelom (Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu, kteří byli po skončení druhé světové války postíženi v souvislosti s opatřeními uplatňovanými v Československu proti tzv. nepřátelskému obyvatelstvu)* (projekt rządu ČR 2006–2008). Ważną rolę odegrały tu części projektu realizowane metodą *oral history* pod kierownictwem Davida Webera i Barbory Čermákovéj (reprezentujących ÚSD), Tomáša Okurki (reprezentującego Muzeum w Ústí nad Labem), Martina Hořáka i Renaty Sulkovej (reprezentujących zespół badawczy Živá

⁶⁵ Na konieczność poświęcenia uwagi grupom rolników i menedżerów wskazał swego czasu już Milan Otáhal. Zob.: M. Otáhal, *Normalizace 1969–1989: příspěvek ke stavu bádání*, Praha 2002, s. 65. Zob. także dane z badań wstępnych, które opracowali Hana Bortlová, Anna Přikrylová, Přemysl Houda i Martin Franc.

pamět) i Aleny Wagnerovej, jako głównej koordynatorki zagranicznych badaczy, która wykorzystywała tu swoje długoletnie doświadczenia badawcze z zakresu problematyki czesko-niemieckiej⁶⁶. Innym projektem o zasięgu międzynarodowym, zrealizowanym w ÚSD (2007–2008) były badania zespołu Lukáša Valeša pod nazwą *Czesko-austriackie powiązania Praskiej Wiosny (Česko-rakouské souvislosti Pražského jara)*, które nawet mimo wyśrubowanych warunków wynikających przede wszystkim z wymagań zamawiającego (Ministerstwo Spraw Zagranicznych ČR), związanych z czterdziestą rocznicą 1968 r., zostały ostatecznie doprowadzone do szczęśliwego końca⁶⁷. Międzynarodowy potencjał zawarty w metodzie *oral history* potwierdził także zakończony niedawno (2009–2011) czesko-austriacki projekt *Stories*, realizowany przez Muzeum Południowoczeskie w Czeskich Budziejowicach i austriackie Waldviertel Akademie z Waidhofenan der Thaya, a dofinansowany ze środków Unii Europejskiej. W inspirujący sposób starał się on uchwycić za pomocą wywiadów losy miejscowej ludności, żyjącej po obu stronach czesko-austriackiej granicy⁶⁸. Niestety, do tej pory nie udało się zrealizować komparatystycznego projektu międzynarodowego pod roboczym tytułem *Žylišmy w socjalizmach*, który miał stanowić przegląd doświadczeń życiowych „zwykłych ludzi” w epoce socjalistycznych dyktatur typu sowieckiego, a następnie w epoce transformacji demokratycznej (na przykładzie Republiki Czeskiej,

⁶⁶ Więcej o części projektu realizowanej metodą *oral history* zob. (on-line): <http://www.afa-dokumentace.usd.cas.cz> (dostęp: 2 IX 2011 r.) oraz *Československu věrni zůstali. Životopisné rozhovory s německými antifašisty*, red. D. Weber, B. Čermáková, Praha 2008; *A zapomenutí vejdemo do dějin... Němci proti Hitlerovi: Životní příběhy německých odpůrců nacismu v Československu*, red. A. Wagnerová, Praha 2010.

⁶⁷ Publikacja w formie studium interpretacyjnego i zredagowanych rozmów zob.: *Česko-rakouské souvislosti Pražského jara*, red. L. Valeš, Klatovy–Praha 2008. O aspektach metodologicznych i refleksji osobistej nad tym projektem zob.: *idem, Česká orální historie od sametové revoluce v esach městech po česko-rakouské vztahy*, [w:] M. Vaněk, P. Houda, P. Mücke, *Deset let na cestě. Orální historie na Sovinci 2002–2011*, Praha 2011, s. 10–24.

⁶⁸ Poręczycielem ze strony czeskiej stał się długoletni współpracownik COH Jiří Petráš, a ze strony austriackiej miejscowy historyk Nicolas Perzi. Więcej o projekcie zob. np.: J. Petráš, *Život na hranici dvou světů*, [w:] *Příběh je základ... a lidé puhy potřebují... aneb Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Sborník příspěvků z konferencje konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 2009, red. J. Petráš, Česká Budějovice 2010 (Jihočeský sborník historický – Supplementum 3), s. 203–208; publikacja podsumowująca zob.: J. Dvořák, *Tak blízcí, a přece tak vzdálení. Lidé v jižních Čechách a ve Waldviertelu 1945–1989*, Jindřichův Hradec 2012.

Słowacji, Polski, Węgier, Rumunii, Bułgarii i Niemiec, a w dalszej perspektywie także części krajów byłego ZSRR czy Jugosławii). Trzy aplikacje (z lat 2007, 2009, 2010) w konkursie na dofinansowanie agencji grantowych Unii Europejskiej zostały rozpatrzone negatywnie.

Naprzeciw zapotrzebowaniu na dokumentację i popularyzację losów więźniów politycznych z wykorzystaniem metody *oral history* starała się wyjść (z inicjatywy obywatelskiego stowarzyszenia Córki Lat Pięćdziesiątych – Dcery padesátých let) producent i dokumentalistka Zuzana Dražilová z grupą więźniarek lat pięćdziesiątych. Projekt ten w 2008 r. został uhonorowany nagrodą Komisji Europejskiej „Złota gwiazda”⁶⁹. Podobnym tematem, w nieco szerszym kontekście historycznym i z próbą popularyzacji oraz głębszej analizy i interpretacji, z powodzeniem zajmuje się interdyscyplinarny zespół *Więźniowie polityczni.cz (Politictí vězni.cz)*, pod kierunkiem Tomáša Boušky, Klary Pinerovej i Michala Louča⁷⁰.

W ostatnich latach w pokrewnych dyscyplinach rozwinęły się bardzo inspirujące projekty, które wydają się istotne także dla badania dziejów najnowszych. Studentki i studenci Instytutu Studiów Socjologicznych FSV UK [Fakulta sociálních věd Univerzity karlovy – Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Karola – przyp. tłum.] w Pradze, w ramach grantu wspieranego przez GAUK [Grantová agentura Univerzity karlovy – Agencja Grantowa Uniwersytetu Karola – przyp. tłum.] postanowili opracować historię swego instytutu, wykorzystując wywiady prowadzone metodą *oral history* ze swoimi wykładowcami⁷¹. Dzięki otwartej postawie kierownictwa Instytutu Filmu i Kultury Audiowizualnej FF MU [Filozofická fakulta Masarykovy univerzity – Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Masaryka – przyp. tłum.] w Brnie (w osobie Jiřígo Vorača, jednego z dawnych uczestników

⁶⁹ <http://www.dmska.eu/nase-projekty/dcery-50let.htm> (dostęp: 18 XI 2011 r.). Spis zbiorów zob.: <http://www.coh.usd.cas.cz/images/sbirky/Archiv-DCERY50let.pdf> (dostęp: 18 XI 2011 r.).

⁷⁰ Zob. np.: *Českoslovenští političtí vězni. Životní příběhy*, red. T. Bouška, M. Louč, K. Pinerová, Praha 2009; więcej o inicjatywie zob.: <http://www.politictivezni.cz/> (dostęp: 18 XI 2011 r.).

⁷¹ Zob.: A. Kopecká, *Dramatické dějiny české sociologie 1945–1969 očima pamětníků*, [w:] *Příběh je základ... a lidé puhy potřebují... aneb Teoretické a praktické aspekty orální historie. Sborník příspěvků z konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 2009*, red. J. Petráš, České Budějovice 2010 (Jihočeský sborník historický – Supplementum 3), s. 133–139.

projektu *Studenti v období padu komunismu*), metodą *oral history* pracowali i pracują członkowie zespołów badawczych zajmujących się szeroko i interdyscyplinarnie rozumianą historią filmu i kultury filmowej. Spośród wszystkich realizowanych przez nich projektów wart szczególnej uwagi jest unikatowy historyczno-dokumentalny projekt *Filmové Brno* (Filmové Brno) pod kierunkiem Pavla Skopala i Petra Szczepanika, badający popularną kulturę filmową i jej odzwierciedlenie w historii życia codziennego do 1945 r., m.in. za pomocą wywiadów z „ludźmi filmu”, ale także ze zwykłymi widzami ówczesnych seansów kinowych⁷².

Właśnie środowisko akademickie oferowało czeskiej *oral history* możliwość wpływu na poglądy nowego pokolenia badaczy i zyskania tym samym ogromnego potencjału⁷³. Dzięki inicjatywie Miroslava Vaňka, na bazie jego doświadczeń z USA, w 2001 r. w Collegium Hieronimi Pragensis przeprowadzono pierwszy kurs *oral history* w ČR. Dlatego, skądinąd paradoksalnie, pierwszymi absolwentami historii mówionej byli w Czechach studenci amerykańscy⁷⁴. Jednym ze skutków ubocznych projektu *Politické elity a dissent* było nawiązanie intensywnej współpracy naukowo-dydaktycznej z UP w Ołomuńcu, gdzie obaj koordynatorzy w latach 2002 i 2003 realizowali (wraz z Josefem Bartošem i Ivo Bartečkem) także dwa kursy *oral history* dla studentów Katedry Historii Wydziału Filozoficznego. Spośród wyszkolonych studentów rekrutowali się niektórzy późniejsi uczestnicy projektów⁷⁵. Niestety, ze względu na zmieniające się okoliczności i spory personalne z kierownictwem Katedry Historii FF UP, nie udało się zrealizować pomysłu utworzenia na ołomunieckim uniwersytecie centrum *oral history*, którego powstanie było zaplanowane wcześniej od semestru zimowego roku akademickiego 2003/2004⁷⁶. Miroslav Vaňek przeniósł swoją działalność

⁷² Warte uwagi wydaje się stworzenie bazy internetowej zbioru zrealizowanych rozmów. Zob.: <http://www.phil.muni.cz/filmovebrno/?id=103> (dostęp: 11 XI 2011 r.).

⁷³ O działaniach naukowo-pedagogicznych COH zob.: P. Mücke, *Z Teplic až na kraj světa aneb z učitele prezidentem. Malý biografický portrét Miroslava Vaňka*, „Memo. Časopis pro orální historii / Oral History Journal”, 1 (2011), cz. 1, s. 97–99.

⁷⁴ Z tamtych lat pochodzi także zbiór wywiadów na temat historii czeskiej emigracji politycznej i reemigracji. Zob.: <http://www.coh.usd.cas.cz/images/sbirky/Archiv-CHP.pdf> (dostęp: 12 XI 2011 r.).

⁷⁵ Rozmowy na potrzeby już wdrożonego projektu w ramach praktyk studenckich realizował Michael Viktořík, Pavel Mücke i Radim Pícek.

⁷⁶ Zob. ÚSD, COH, zespół *Rozhovory*. Wywiad z Pavlem Urbáškem przeprowadził Pavel Mücke, 22 VIII 2011 r.

dydaktyczną do stolicy (2002–2003 – do Instytutu Historii Czeskiej FF UK w Pradze, 2003–2008 – do Instytutu Politologii FF UK w Pradze) i od 2005 r. organizuje stałe zajęcia dydaktyczne na Wydziale Studiów Humanistycznych UK w Pradze. Tutaj, dzięki zainteresowaniu, jakim cieszyły się wykłady i kursy, rozsądkowi organizacyjnemu i zdolnościom dyplomatycznym Vaňka, oraz ponownemu poparciu kierownictwa wydziału (Jana Sokola, Zdeňka Pinca i Ladislava Benyovszkiego), w 2008 r. udało się uzyskać akredytację magisterskich studiów uzupełniających *Oral history* – historia współczesna, które ukończyło już ponad czterdziestu absolwentów⁷⁷. Zadowolone budzi również wzrastająca z roku na rok liczba prac licencjackich, magisterskich i dyplomowych przygotowanych z wykorzystaniem metod *oral history* na innych czeskich, morawskich i śląskich uczelniach wyższych. Na niższych poziomach kształcenia godne uwagi wyniki osiągnęli pod kierunkiem swoich nauczycieli np. uczniowie Gimnazjum J.K. Tyla z Hradca Králové, śledzący losy swej szkoły w latach 1945–1989, czy uczniowie Szkoły Podstawowej Karla Čapka z Pragi 10, którzy m.in. za pomocą wywiadów starali się zarejestrować sto lat istnienia swej szkoły⁷⁸.

Ważne z naszego punktu widzenia jest to, że na wzór COH w 2010 r. założono Centrum *Oral History* przy katedrze Historii Wydziału Pedagogicznego ZČU z Pilźnie pod kierownictwem Nedieždy Morávkovej. Oprócz prowadzenia własnych badań i pomocy metodycznej, zaczęło się ono specjalizować w problematyce nauczania z pomocą *oral history* oraz wzięło na siebie niełatwe zadanie założenia i prowadzenia czasopisma specjalistycznego „Memo”⁷⁹. Za największy sukces instytucjonalizacji czeskiej historii mówionej uznać można założenie w 2007 r. Czeskiego Towarzystwa *Oral History* (COHA), narodowej platformy, służącej wspieraniu i propagowaniu *oral history* w kraju⁸⁰. W przeciwieństwie do krajów sąsiednich, takich jak

⁷⁷ Więcej informacji zob.: <http://www.fhs.cuni.cz/ohsd/> (dostęp: 17 XI 2011 r.).

⁷⁸ Zob.: L. Dulíček, J. Hutla, R. Ruffer, *Dějiny Gymnázia J.K. Tyla v období totality očima pamětníků*, Hradec Králové 2008. <http://www.zskodanska.cz/index.php?nid=3536&lid=CZ&oid=989630> (dostęp: 18 X 2011 r.).

⁷⁹ Zob.: <http://sohizcu.webnode.cz/o-nas/> (dostęp: 17 XI 2011 r.).

⁸⁰ Warto zaznaczyć, że *spiritus movens* czeskiej *oral history*, Miroslav Vaněk, pełen inspiracji i zapału po powrocie z Sydney w lecie 2006 r., gdzie brał udział w XV międzynarodowym kongresie *oral history*, na tyle zmobilizował swych czeskich kolegów i koleżanki, że w styczniu 2007 udało się ostatecznie założyć miejscową organizację historii mówionej. Więcej informacji zob.: <http://www.oralhistory.cz> (dostęp: 17 XI 2011 r.).

Niemcy, Austria, Słowacja czy Węgry, gdzie, według naszych informacji, dotychczas nie udało się założyć Towarzystwa, a ponad trzydzieści czeskich instytucji i osiemdziesięciu członków indywidualnych świadczy o dosyć już ugruntowanej pozycji czeskiej *oral history*. Z tego potencjału będzie można zapewne czerpać również w przyszłych latach.

Reakcje, z jakimi spotyka się działalność czeskich badaczy i badaczek *oral history*, wskazują, że ten kierunek badań zaczyna cieszyć się rosnącym poważaniem, zarówno w kraju, jak i za granicą. Czeska *oral history* doczekała się słów uznania np. z ust wiceprzewodniczącego Akademii Nauk Republiki Czeskiej Jaroslava Pánka, przy okazji oceny osiągnięć czeskich nauk społecznych i humanistycznych w minionym dwudziestoleciu. Podkreślono przy tym, że wyniki badań prowadzonych metodą *oral history* są bardzo znaczące także w kontekście przyszłości: „W ramach historii współczesnej rozwinął się z sukcesem podkierunek *oral history*, którego czołowy przedstawiciel, Miroslav Vaněk, w Instytucie Historii Współczesnej Akademii Nauk Republiki Czeskiej założył Centrum Oral History, które dzięki niemu zyskało międzynarodowe uznanie. W swych publikacjach Vaněk ustanowił fundamenty metodologiczne tych badań w Republice Czeskiej, a dzięki opracowaniu ogromnego zbioru wywiadów biograficznych stworzył nowe podstawy dla wszechstronnych badań nad tzw. okresem normalizacji lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, zarówno z punktu widzenia środowisk dysydenckich i elit politycznych, jak i «milczącej większości». W ten sposób powstał punkt wyjścia dla przyszłego studium porównawczego historii społecznej, politycznej i dziejów kultury w epoce komunizmu na całym obszarze Europy Środkowej i Wschodniej. Należy oczekiwać, że publikacje te odegrają znaczącą rolę także w przyszłych badaniach nad mentalnym dziedzictwem komunizmu”⁸¹.

Czeskie badania *oral history* cieszą się też uznaniem na polu międzynarodowym, przede wszystkim dzięki Miroslawowi Vaňkowi⁸². W 2008 r., podczas XV międzynarodowego kongresu *oral history* w meksykańskiej

⁸¹ Zob.: J. Pánek, *Non multa, sed multum. Humanitní a společenské vědy v České republice 1990-2010*, cz. 2, „Akademický bulletin”, 10 (2010), s. 8-11, <http://abicko.avcr.cz/2010/10/05/index.html> (dostęp: 2 IX 2011 r.).

⁸² M. Vaněk, *Oral-History-Zentrum für Zeitgeschichte an der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik*, „BIOS. Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufsanalysen”, 15 (2002), nr 1, s. 132-137; *idem*, *New Projects in Czech Republic*, „IOHA Newsletter”, 11 (2003), nr 2, s. 7-11; *idem*, *Development of Theory and Method of Czech Oral History after 1989*, „Oral History Forum /Forum d’histoire orale”, 28 (2008).

Guadalajarze, badacz ten, w uznaniu jego długoletniej działalności naukowej, pedagogicznej, a także organizacyjnej, został zaproszony do komitetu wykonawczego International Oral History Association (IOHA), a następnie, w latach 2008–2010, działał jako przedstawiciel regionalny Towarzystwa na Europę. Symbolicznym wyróżnieniem dla Vaňka i jego współpracowników była możliwość organizacji kolejnego, XVI kongresu w Pradze. Mimo przeszkód organizacyjnych (związanych szczególnie z kryzysem finansowym i brakiem poparcia tej międzynarodowej akcji ze strony pewnych członków czeskich elit życia publicznego i politycznego, ostatecznie udało się ten projekt zrealizować z nadspodziewanym sukcesem. Kongres miał miejsce między 6 a 22 lipca 2010 r. i po raz pierwszy w dziejach IOHA odbywał się w kraju dawnej Europy Środkowej i Wschodniej, z udziałem ponad pięciuset delegatów z 57 krajów. W programie konferencji, obok sesji plenarnej, znalazło się dziewięć równoległych sekcji, na których wygłoszono łącznie 434 referaty. Wśród najliczniej obsadzonych paneli znalazły się te, które były poświęcone pamięci wojen, reżimów autorytarnych i totalitarnych, problematyce emigracji, pamięci pracy, a także teoretycznym, metodologicznym i technicznym aspektom badań *oral history* oraz perspektywom ich rozwoju. Konferencję zaszczyliło obecnością wielu czołowych przedstawicieli tego kierunku badań, wraz z jednym z „ojców założycieli”, brytyjskim historykiem i socjologiem Paulem Thompsonem, który wziął udział w kongresie IOHA po raz pierwszy od dwudziestu lat. Dodatkowym i symbolicznym wyróżnieniem dla czeskiej *oral history* był wybór Miroslava Vaňka na prezydenta IOHA na lata 2010–2012⁸³. Patrząc z perspektywy czasu, kongres ten stał się nie tylko wielkim źródłem inspiracji i okazją do nawiązania bliskich relacji z międzynarodowym środowiskiem badaczy *oral history*, ale z wielkim prawdopodobieństwem był też symbolicznym końcem „fazy założycielskiej” czeskiej *oral history*⁸⁴.

⁸³ O recepcji kongresu zob. np.: A. Freund, *Conference Report: 16th International Oral History Conference*, „Oral History Forum/Forum d’histoire orale” 30 (2010); A. McDoughall, *16th International Oral History Conference. Between Past and Future: Oral History, Memory and Meaning*, „Word of Mouth”, Spring 2010, s. 14–15, 22–23; N. Morávková, *XVI. mezinárodní konference orální historie: Mezi minulostí a budoucností*, Praha 2010 / XVIth International Oral History Conference: Between Past and Future, Prague 2010, „Časopis pro orální historii/Oral History Journal”, 1 (2011), s. 11.

⁸⁴ Odmrzną część zasług należy przypisać Miroslavowi Vaňkowi, a w trudne ustalenia, a następnie organizację XVII kongresu w Buenos Aires we wrześniu 2012 r. zaangażowała się jego współpracownica Hana Vondráková-Bortlová. Czeska delegacja, licząca 12 osób, należała do najliczniejszych spośród 300 uczestników kongresu.

Podsumowując, można stwierdzić, że czeska *oral history* ma za sobą bardzo burzliwe dziesięciolecie. Jej uczestnicy i uczestniczki musieli zmierzyć się z wieloma wątpliwościami, przeżyli także wiele rozczarowań i porażek. Jednocześnie konieczność obrony swego istnienia poprzez wyniki swej pracy, stworzenie ram instytucjonalnych i nawiązywanie kontaktów w kraju i za granicą przyniosła rekompensatę nie tylko w postaci wielu sukcesów, które w znacznym stopniu przyczyniły się do wzbogacenia badań nad historią społeczną i polityczną oraz dziejami kultury (nie tylko czeskiej) – również wydarzenia codzienne i wyjątkowe w środowisku czeskich badaczy *oral history* przyniosły im wiele chwil radości i satysfakcji. Reakcje z zewnątrz (zarówno pozytywne, jak i krytyczne) nie prowadziły do stagnacji czy poczucia „zgorzknienia”, ale niemal zawsze pobudzały do dalszej konstruktywnej pracy. Przyszłość pokaże, czy uda się ten bardzo wysoki standard utrzymać w następnych latach⁸⁵.

Tłumaczenie z języka czeskiego
Katarzyna Uczkiewicz

⁸⁵ Niniejszy tekst powstał przy wsparciu projektu grantowego GA ČR *Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace: životopisná vyprávění* pod numerem P410/11/1352.

**Pavel
Mücke**

Czech oral
history's ups and
downs (1990–2012)

The article is a review of the most significant projects carried out using the *oral history* method by the Institute of Contemporary History at the Academy of Sciences of the Czech Republic (ÚSD AV ČR) between 1996–2012. It is presented from the perspective of Czech historiography with regard to thematic and historical trends. The author also presents the methodological aspects of those projects along with the reactions provoked by such initiatives by both experts and society.

The author states that contemporary *oral history* is a well-known concept within Czech culture, drawing on the universal „expansion of remembrance” and a growing interest in the retention of peoples’ accounts, though the term was hardly known in the Czech Republic twenty years ago. Today, the Czech Republic has a broad spectrum of both completed and on-going *oral history* projects, as well as better institutional, methodological and technical bases, which, together with internationally recognised spokespersons, makes them one of the world leaders in this research category. The author presents Czech *oral history* in a basic (chronological, thematic and institutional) framework and compares it not only with its immediate neighbours but also with more distant countries. This not only helps distinguish common features within the *oral history* world but also defines those characteristics unique to the Czech model.